

РОЛЬ ОСВІТНЬО-КОМУНІКАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА ВНЗ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті висвітлено поняттєвий зміст освітньо-комунікативного середовища, обґрунтовано сутність понять середовище, освітнє середовище, освітньо-комунікативне середовище в аспекті підготовки майбутніх вчителів-філологів та окреслено завдання, проблематику в сучасній університетській освіті. Ми визначаємо освітньо-комунікативне середовище вищого навчального закладу як багатогранне та поліфункціональне утворення, що існує й розвивається в реальному часі й просторі, підлягає коригуванню, управлінню, координації й через яке здійснюється педагогічний вплив зовнішніх об'єктивних і суб'єктивних факторів на суб'єкти навчально процесу і на процес становлення, розвитку та самореалізації особистості студента.

Ключові слова: *середовище, освітнє середовище, освітньо-комунікативне середовище, управлінський компонент, модель побудови, особистісний потенціал індивіда, проектування навчально-виховного процесу, освіта, компетентнісна модель професійної освіти, особистісно-орієнтована освіта.*

В статье освещено понятийное содержание образовательно-коммуникативной среды, обосновано сущность понятий среда, образовательная среда, образовательно-коммуникативная среда в аспекте подготовки будущих учителей-филологов и намечено задачи, проблематику в современном университетском образовании. Мы определяем образовательно-коммуникативную среду высшего учебного заведения как многогранное и полифункциональное образование, которое существует и развивается в реальном времени и пространстве, подлежит корректировке, управлению, координации и через которое осуществляется педагогическое воздействие внешних объективных и субъективных факторов на субъекты учебного процесса и на процесс становления, развития и самореализации личности студента.

Ключевые слова: *среда, образовательная среда, образовательно-коммуникативная среда, управленческий компонент, модель построения, личностный потенциал индивида, проектирование учебно-воспитательного процесса, образование, компетентностная модель профессионального образования, личностно-ориентированное образование.*

The article deals with the conceptual content of education and communicative environment. The essence of such concepts as environment, educational environment, educational and communicative environment is

proved in terms of training future philology teachers. The objectives and range of the problems in contemporary university education are outlined. We define educational and communicative environment of higher education institution as multifaceted and multifunctional formation that exists and develops in real time and space. It is also liable to correction, management and coordination and the impact of external educational objective and subjective factors on educational process subjects and the process of formation, development and self-realization of student is carried out through the mentioned activities. The study stated that interest to the phenomenon of environment is largely explained due to changes of environment by human and the development of personality-oriented education.

***Key words:** environment, educational environment, educational and communicative environment, management component, structure model, individual potential, design of the educational process, education, competence model of professional education, personality-oriented education.*

Постановка проблеми. Цивілізований світ ХХІ століття переживає кардинальні зміни у сфері освіти. Провідною тенденцією педагогіки III тисячоліття визнана орієнтація на особистісне начало людини. Відповідно до парадигми особистісно-розвивальної орієнтації освіти його пріоритетною метою і критерієм ефективності стає розвиток особистісного потенціалу індивіда. Пріоритетним завданням освітньої політики демократичної держави є забезпечення вільного, рівного доступу громадян до якісної освіти. Доцільно максимально враховувати прогресивний зарубіжний досвід, зокрема, щодо впровадження інноваційного, гуманістичного типу освіти; багатокомпонентного змісту освіти, що охоплює і знання, і способи практичної діяльності, і формування ціннісних орієнтацій особистості; творчого підходу до оволодіння знаннями, зокрема, вміння самостійно набувати знання з різних інформаційних джерел; компетентнісної моделі професійної освіти.

Формування особистісної сфери фахівця здійснюється під впливом не тільки цілеспрямованого освітнього процесу, але і специфічної професійного середовища, в якій він виявляється, навчаючись у вищій школі. Середовище розглядається дослідниками в якості узагальненого, сукупного, об'єднаного, цілісного чинника розвитку особистості, що грає визначальну роль в модифікації поведінки, яке розгортається як наслідок «запланованих факторів середовища» (Б. Ф. Скіннер).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив середовища на розвиток людини розглядалося як у працях класиків зарубіжної педагогіки – К. А. Гельвеція, Я. А. Коменського, Р. Оуена, Ж. Ж. Руссо та ін. Дослідженню питань професійної підготовки майбутніх учителів приділяли увагу такі вчені, як: О. Абдуліна, В. Андрущенко, О. Антонова, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, А. Капська, Н. Ничкало, Н. Побірченко, О. Савченко, О. Семенов, С. Сисоєва, Л. Хомич, О. Ярошенко та ін. Специфіка освітнього середовища та різні аспекти середовищної пробле-

матики знайшли відображення у працях Н. Д. Гальскової, Н. Д. Коряковцевої, Е. В. Романова, В. А. Ясвіна. Однак, незважаючи на значну кількість наукових публікацій з окремих аспектів проблеми педагогічного потенціалу середовища, його функцій і структури, багато істотних питань залишаються невирішеними, серед них і питання про освітньо-комунікативне середовище підготовки майбутніх вчителів-філологів як професійно- і особистісно-розвивального феномена. Водночас на рівні Всесвітніх доповідей з освіти ЮНЕСКО цілеспрямоване створення освітнього середовища визначено як перспективний напрям педагогічної галузі.

Мета статті – удосконалення системи проектування освітньо-комунікативного середовища підготовки майбутніх вчителів-філологів. На різних етапах наукового пошуку можуть бути використані такі методи дослідження: теоретичні – аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної, соціально-педагогічної літератури; узагальнення педагогічного досвіду з проблеми створення освітнього середовища дозволить з'ясувати сучасний стан практики у царині дослідження; синтез, порівняння та зіставлення різних поглядів на проблему дослідження, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних буде застосовуватись для розроблення педагогічних умов розвитку особистості студента в освітньому середовищі; теоретичне моделювання може використовуватись для розроблення структурно-функціональної моделі створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості студента; метод критеріального оцінювання ефективності розвитку особистості студента дасть змогу довести доцільність запропонованої структурно-функціональної моделі створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості студента; за допомогою системно-узагальнювального методу буде зроблено висновки за результатами дослідження; емпіричні – спостереження, опитування (анкетування, інтерв'ювання, тестування), бесіди, експертні оцінки для виявлення вихідного стану освітнього середовища у процесі педагогічного експерименту; педагогічна діагностика для визначення ефективності впливу освітнього середовища на розвиток окремих сфер особистості студента; узагальнення педагогічного досвіду створення освітнього середовища для розкриття змістово-процесуально-методичних особливостей функціонування експериментального освітнього середовища, а також для обґрунтування акмеологічних основ підготовки педагогів до професійної діяльності щодо створення освітнього середовища; педагогічний експеримент, методи математичної статистики (кількісний та якісний аналіз) використовуватимуться для оцінювання ефективності розвитку особистості студента в експериментальному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вища школа нового типу акцентує увагу на розвитку особистості як суб'єкта засвоєння нових знань, творця професійних вмінь, норм і цінностей, культурної та духовної особи. Сучасні вимоги ринку праці – з одного боку, та вагомі можливості, закладені в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів – з

іншого – спричиняють розвиток наукового інтересу до розробки та впровадження сучасних освітніх технологій з формування комунікативної культури студентів. Педагогічне проектування навчально-виховного процесу у ВНЗ загалом спрямовано на розвиток особистості студента, його духовного потенціалу, усвідомлення кожним високих моральних ідеалів, формування комунікативних настанов і ціннісних орієнтацій, прагнення до постійного самовдосконалення. Змістове наповнення технології педагогічного проектування є важливою умовою формування комунікативної культури студентів у вищих навчальних закладах різного профілю, а тому потребує детального дослідження.

Аналіз наукових досліджень в галузі педагогіки, психології, філософії, соціології, культурології, екології свідчить про те, що середовище визнається одним з провідних факторів розвитку особистості. В історичному аспекті уявлення про значущість середовищних факторів для розвитку особистості зазнало змін: від пріоритету середовищної детермінації розвитку індивіда (18–19 століття), відповідно до якої «ми лише те, що роблять з нас оточують предмети» (К. Гельвецій), до панування концепції виховання як «керованого розвитку», в якому нібито зведені до мінімуму всі випадкові фактори (20-е століття). Питання впливу середовища, як одного з факторів соціалізації індивіда і передумови його розвитку, здавалося вже одного разу вирішене, знову викликає інтерес дослідників. Виниклий знову інтерес до феномену середовища багато в чому пояснюється зміною самої людини навколишнього середовища і розробкою систем особистісно-орієнтованої освіти. Останнє зумовило становлення поняття «ситуація», що позначає сукупність факторів, що детермінують розвиток. Ситуація розвитку особистості є виразом «середовищної» природи особистісної соціалізації індивіда, при якому змінюється підхід до управління процесами розвитку і саморозвитку особистості: педагогічна взаємодія здійснюється не через предметну діяльність, як це має місце при розвитку понятійного мислення, розумових дій і т. п., а через створення певного середовища, в якому розгортаються життєво значимі ситуації та події, які вимагають прояв і розвиток особистості. Цим обумовлена актуальність проблеми проектування та реалізації можливостей освітніх середовищ (умов середовища) розвитку особистості як ресурсу якості освіти. Особливо це значимо для дослідження можливостей професійно-орієнтованого середовища, в якій виявляється студент закладу вищої освіти.

Завдяки моделі формування освітньо-комунікативного середовища підготовки майбутніх вчителів-філологів здійснюється соціалізація, формується ставлення до світу, світогляд, основні мотиви, стимули, форми поведінки, виробляється спрямованість як соціальне ядро особистості.

Слід зазначити, що сучасна вітчизняна педагогічна реальність та ринок освітніх послуг розвивається швидше, ніж педагогічна теорія, яка покликана розробляти освітні моделі відповідних педагогічних систем. Тому актуальним залишається завдання створення інноваційних педагогічних моделей та з'ясування умов і границь їх використання.

Ефективність будь-якої моделі педагогічної системи зумовлена системою закономірностей функціонування цієї системи, кожна з яких визначає залежність результату від:

- усвідомлення мети, завдань і принципів моделювання педагогічної системи та педагогічного процесу вищого навчального закладу;
- наявності відповідних меті науково обґрунтованих програми та планів діяльності вищого навчального закладу;
- рівня координації діяльності учасників педагогічного процесу;
- впровадження відповідної системи аналізу та контролю основних показників модельованого педагогічного процесу;
- наявності механізмів регулювання педагогічного процесу та коригування його результатів відповідно до моделі;
- наявності системи оцінювання результатів діяльності та співвіднесення їх із прогнозованими результатами моделі;
- рівня готовності управлінців до аналітичної діяльності, яка дає змогу оцінити ступінь відповідності реального педагогічного процесу прогнозованій моделі.

По суті, немає спеціальних робіт, які б розкривали роль освітнього середовища ВНЗ у розвитку професіоналізму і особистості майбутнього фахівця. Повною мірою це відноситься і до студентів філологічних спеціальностей, на прикладі яких було проведено це дослідження. Аналіз літератури дав можливість стверджувати, що науковці використовують поняття «середовище»: «середовище людини», «навколишнє середовище», «навчальне середовище», «інноваційне освітнє середовище», «персональне навчальне середовище», «соціальне середовище» та співвідносять поняття «освітній простір» і «освітнє середовище». У результаті теоретичного аналізу психолого-педагогічних досліджень освітнього середовища можна зробити висновок про існування декількох сучасних моделей освітнього середовища:

- еколого-особистісна модель (В. Ясвін);
- комунікативно-орієнтована модель (В. Рубцов);
- антрополого-психологічна модель (В. Слободчиков);
- психодидактична модель (В. Лебедева, В. Орлов);
- екопсихологічна модель (В. Панов).

Варто зазначити, що структура освітнього середовища в цих моделях має як спільні, так і відмінні риси. Спільним є виокремлення в структурі освітнього середовища матеріальних ресурсів і психологічних особливостей взаємовідносин суб'єктів навчально-виховного процесу. Відмінності обумовлені різними методологічними підходами авторів до створення моделі освітнього середовища, що відобразилося на виділенні різних характеристик суб'єктів середовища та їх діяльності, яка відбувається в освітньому середовищі.

Найбільшого поширення набула еколого-особистісна модель освітнього середовища В. Ясвіна, яка відповідає і нашим уявленням щодо

освітнього середовища. Він вважає, що освітнє середовище - це система впливів і умов формування особистості за певним заданим зразком, а також система можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному і просторово-предметному оточенні [8]. Головним для освітнього середовища В. Ясвін визначає наявність розвивального ефекту, який можливий за умови здатності середовища забезпечувати комплекс можливостей для саморозвитку всіх суб'єктів навчально-виховного процесу [8].

Г. А. Ковальов виділяє такі структурні компоненти освітнього середовища:

- фізичне оточення – шкільне приміщення, його дизайн, розмір і просторова структура навчальних помешкань, умови для переміщення і розміщення учнів;
- людський фактор – добір учнів, наповнюваність класів та груп і його вплив на соціальну поведінку учнів, особливості й успішність учнів, етнічні особливості, якість підготовки вчителів, статево-вікова структура учнівського контингенту;
- програма навчання – новаторський характер змісту програм навчання, технології навчання, стиль і методи навчання, форми навчальної діяльності, характер контролю.

Основні типи освітнього середовища (за Я. Корчаком):

- догматичне освітнє середовище – сприяє розвитку пасивності і залежності дитини;
- кар'єрне освітнє середовище – сприяє розвитку активності і залежності дитини;
- безтурботне освітнє середовище – сприяє вільному розвитку й зумовлює пасивну життєву позицію дитини;
- творче освітнє середовище – сприяє вільному розвитку активної дитини.

Аналіз структури освітнього середовища в моделях різних авторів дозволив виробити власну точку зору на структуру освітнього середовища, в якій провідними блоками визначені матеріально-технічний, освітній і комунікативний. До матеріально-технічного блока ми відносимо просторово-предметну достатність (за В. Ясвіним це інфраструктура закладу та його матеріально-технічна база) [8], санітарно-гігієнічні умови утримання матеріально-технічної бази навчального закладу, рівень оснащення сучасними інформаційними технологіями (наявність персональних комп'ютерів, мультимедійних комплексів, мережі Інтернет тощо). До освітнього блоку відносяться зміст, форми і методи навчання і виховання. До комунікативного – взаємовідносини між студентським та викладацьким колективами та взаємовідносини усередині кожного з них.

Отже, об'єднуючи суб'єктивний та об'єктивний погляд на «освітнє середовище», можна стверджувати, що освітнє середовище – це сукупність природних, фізичних та соціальних об'єктів й суб'єктів, які впливають на формування учня, на його творчий, професійний та особистісний розвиток, сприяють становленню міжсуб'єктних взаємодій та особистісно орієнтованих

педагогічних комунікацій в освітньому процесі.

Розвиток мережі Інтернет пропонує дослідникам комунікації нові серйозні питання для розгляду впливу технологій на комунікацію. Навіть з поширенням електронних комунікативних каналів процес використання символів для створення змісту залишається тісно пов'язаним зі звичайним процесом спілкування з оточуючими. Технологія пропонує нові форми комунікації, але теоретичні засади того, як люди спілкуються, залишаються обґрунтованими в комунікативних теоріях, що допомагають пояснити і передбачати те, як повідомлення створюються, висловлюються й інтерпретуються [4, с. 56].

Сфера взаємодії змінна в залежності від характеру діяльності студентів: середовище змінюється циклічно, розширюючись та набуваючи ознак суб'єктності. Процес набуття середовищем ознак суб'єктності вдало представила Т. Менг у циклічній моделі освітнього середовища, що самоорганізується та змінюється, перебуваючи у таких статусах: середовище як ресурс, як процес, як поле активності, як дискурс [2, с. 70–83]. Таким чином, освітньо-професійне середовище може багаторазово проходити цей цикл відносно кожного суб'єкта навчання, в залежності від ступеня його суб'єктності. Отже, розподіл суб'єктності відіграє визначну роль у становленні середовища як суб'єкта освіти.

Якщо суб'єктність централізована в управлінському компоненті, середовище ВНЗ буде мало рухомим, його розвиток відбуватиметься в одному напрямку (технократична парадигма, суб'єкт-об'єктний підхід). Якщо викладачі займають високу суб'єктну позицію, то вони мають можливості збагачення середовища культурними смислами, створення у ньому нових умов для становлення майбутнього вчителя шляхом застосування новітніх освітніх технологій. Отже суб'єктність викладачів має кореляційний зв'язок із суб'єктністю освітньо-професійного середовища. Суб'єктність вже сконцентрована не в єдиній підсистемі, відбувається її децентралізація. Це можливо у межах гуманістичної парадигми і застосування середовищного підходу. Найбільш динамічним стає освітньо-професійне середовище ВНЗ за умови високого рівня суб'єктності викладачів та студентів – майбутніх учителів. Відбувається найбільш високий ступінь децентралізації суб'єктності, середовище стає синергетичним, одночасно підвищується потенціал середовища щодо формування суб'єктної позиції студента, а отже процес становлення суб'єкта професійної діяльності прискорюється.

Згідно теорії Б. Ананьєва, студент у навчальному процесі виступає, з одного боку, як суб'єкт діяльності (носії діяльності), з іншого – як суб'єкт відношень (розпорядник діяльності) [1, с. 265]. Необхідність розгляду студента у двох системах взаємодій підкреслюється і в дослідженні О. Волкової, яка зазначає, що «суб'єктність майбутнього вчителя виявляє себе у здібності виразити критичне перетворююче ставлення до навколишнього світу і власної діяльності» [3, с. 30].

Висновки і перспективи. Освітньо-комунікативне середовище

вищого навчального закладу ми визначаємо як багатогранне та поліфункціональне утворення, що існує й розвивається в реальному часі й просторі, підлягає коригуванню, управлінню, координації й через яке здійснюється педагогічний вплив зовнішніх об'єктивних і суб'єктивних факторів на суб'єкти навчально процесу і на процес становлення, розвитку та самореалізації особистості студента. Його можна також розглядати як ідеалізований об'єкт, що відбиває тимчасове скоординоване й цілеспрямоване поєднання ресурсів і освітнього потенціалу природного та соціального оточення для забезпечення розвитку особистості у відповідності до визначеної мети. До зовнішніх факторів виховного середовища слід віднести, перш за все, екологічний, інформаційний, політичний, економічний, соціокультурний тощо.

На відміну від освітнього простору, який є переважно «духовним простором» (І. Бех), тобто ідеальним утворенням, освітнє середовище в нашому розумінні є реальним об'єктом, існуючим в певному просторі й часі, який має бути не тільки визначеним й об'єктивно розглянутим, а й скерованим, скоригованим та скоординованим.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні організації освітньо-комунікативного середовища в аспекті підготовки студентів-філологів ВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anan'ev G. Psychology and the problems of anthropology / B. G. Ananiev. – М. : Institute of Applied Psychology, Voronezh SPA MODEK, 1996. – 384 p.
2. Meng T. Environmental approach to the organization of the educational process in the modern university / T. Meng // Proceedings of the State Pedagogical University named after A. I. Herzen. – 2008. – № 10: Psychological and Educational Sciences. – 70–83 p.
3. Psychology of teacher subjectivity: monografiya // Institut psychologists of Nizhegorodsk's State Pedagogical University / ed. E. N Volkova. – N. Novgorod Nizhny Novgorod humanity Center, 2001. – 272 p.
4. Биби С. А. Обучение ценностям через содержание предмета «Коммуникативные исследования» / С. А. Биби // Сибирь. Философия. Образование : науч._публицист. альм. 2000. – Новокузнецк : Ин-т повышения квалификации, 2001. – Вып. 4. С. 77–94.
5. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М. : АРКТИ, 2000. – 165 с.
6. Коряковцева Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Продуктивные образовательные технологии. – М., 2010. – 192 с.
7. Романов Е.В. Теория и практика профессиональной подготовки учителя технологии и предпринимательства: Монография. – Магнитогорск: МАГУ, 2001. – 245 с.
8. Ясвин В. А. Образовательная среда от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 366 с.